

САХАЛЫЫ ДОРҔООН УЛАРЫЙЫТА (АНЫГЫ ЫЧЧАТ САҢАТЫН ЫРЫТЫЫ)

Авторы: Гурьев А.Ю. ()

**Гурьев Александр Юрьевич, НСТ-13 устудьуона Билим салайааччыта:
Герасимова Е.С., бил.б.х., дассыан**

Мин аныгы ыччат тылын-өһүн билигин саамай киэнгник тарҕаммыт ватсап кэпсэтиитигэр олоһуран ырытыам. Уоссап (WhatsApp – Whats Application диэнтэн кылгатыы) – диэн төлөпүөн сыһыарыы бырагыраамата 2009 сыллаахха айыллыбыта. Билигин аан дойдуга 100 млрд. киһи туттар. Үлэм сыала: WhatsApp уонна да атын бырагыраамаларга саха тылын сөпкө туттарга тугу онгоруохтаахпытый диэн ыйытыыга хоруйу булуу. Билигин ватсапка кэпсэтиигэ маннык сүрүн сыһа тахсар: 1. Кылгатын суруйуу: бугн, ди, ду, баи, бол, бо, олороон, да, бта, тох, чкрк (чкром), хайыыдьан (хаидьан), сарсн, хаьс, ин (игн), инк, бээм, бэтэ, ото, нрык, болн, былх, бта. «ВКонтакте» түмэт ситимигэр онгорбут куоластааһыммар алта киһи кытынна. “Тоһо кылгатын суруйааччыгыный?” диэн ыйытыыга үс хоруй барыйаана бэриллибитэ: бириэмэбин кэмчилиибин; үһүнү суруйуохпун сүрээҕэдьиибин; ыксыыбын. Алта киһиттэн икки киһитэ “ыксыыбын” диэбит. Түөрт киһи “үһүнү суруйуохпун сүрээҕэдьиибин” диэн хоруйу талбыт. “Бириэмэбин кэмчилиибин” диэни биир да киһи талбатах. 2. Тыл халыыбын уларытыы: оддээ (оджэ), балахсаан (балахсаанчык) айуучэ (айуучи), батта (бытта, буотта), чукурук. Куоластааһынҥа үс киһи кытынна. “Тыл халыыбын тоһо уларытааччыгыный?” диэн ыйытыыга икки хоруй барыйаана бэриллибитэ: иэйиим дэгэтин көрдөрөөрү; уратытык көстөөрү. Үс киһиттэн үһэ “иэйиитин дэгэтин көрдөрөөрү” маннык суруйар эбит. “Уратытык көстөөрү” диэнҥэ биир да киһи куоластаабатах. 3. Нуучча тылын кыбытыы: занятиябар, тоже, часть серията, киноҕа, сказкалар, настроениян, нервам, просто, юбилейга, звоннуур, Россия флагын значенията, кроче, ол же, срочняк, спокойнай, нервнайдыыбын, однозначно, неделяттан кыра, столга, шкафка, шоль, список, ноябрьга, ваще, если что, жеско, остановкаҕа, документы, договордаагы, закрытай помещениега. Куоластааһынҥа тоһус киһи кытынна. “Нуучча тылын тоһо кыбытааччыгыный?” диэн ыйытыыга түөрт хоруй барыйаана бэриллибитэ: сахалыытын билбэппин; сахалыытын билэбин эрэри, нууччалыыга үөрэнэн хаалбыппын; уратытык көстөөрү; нуучча тылын билэрбин көрдөрөөрү. Тоһус киһиттэн түөрдэ “сахалыытын билбэппин” диэбит. Биэс киһи “сахалыытын билэр эрэри нууччалыыга үөрэнэн хаалбыт” буолан маннык суруйар. “Уратытык көстөөрү” уонна “Нуучча тылын билэрбин көрдөрөөрү” диэни ким да талбатах. 4. Сахалыы бичини (шриби) туттумуу: уерэн, сана, бут, наһаа, кердеебет, ущей, ден, сурэгим, эбэрдэ, комо, соруннуц, хааллыц, кенэ, кунус. Куоластааһынҥа тоһус киһи кытынна. “Сахалыы шриби тоһо туттубаккыный?” диэн ыйытыыга түөрт хоруй барыйаана бэриллибитэ: төлөпүөнүм эргэ; шриби хантан ыларбын билбэппин; шриби ылар кыаҕым суох; онно соччо наадыйбаппын. Тоһус киһиттэн биэһэ “шриби хантан ыларын билбэт” эбит. “Онно соччо наадыйбаппын” диэнҥэ һс киһи, “шриби ылар кыаҕым суох” диэнҥэ биир киһи хоруйдаабыт. “Төлөпүөнүм эргэ” диэн биир да

киһи талбатах. Чинчийи түмүгүнэн манниктары бэлиэтиэххэ сөп: 1. Дьон тоҕо кылгатын суруйалларый? Уһуну суруйуохтарын сүрэхэлдьиир эбиттэр. Бу боппуруоһу быһаарарга тугу оноруохха сөбүй? Таба суруйууну бэрэбиэркэлиир бырагыраама онһулуохтаах. Манник бырагыраама сыһа суруллубуту бэйэтэ көннөрөн иһиэ этэ.

2. Дьон тыл халыыбын тоҕо уларыталларый? Иэйиилэрин дэгэтин көрдөрөр эбиттэр. Бу боппуруоһу быһаарарга тугу оноруохха сөбүй? Саха тылыгар иэйиини көрдөрөр тыллаахпытын дьонго өйдөтүү, биллэри. Холобур: оддээ/оджэ – таба суруйууну кэһэр тыллар, сөптөөҕө “оо, дьэ” диэн буолуохтаах; балахсаан/балахсаанчык – таба суруйууну кэһи, сөптөөҕө “барахсан” диэн буолуохтаах; айуучэ/айуучи – 1. дьиибэргээһини, сөбүүнү, бэркиһээһини көрдөрөр. 2. элэктээһини, күлүү гынан этиини, эҕэлээһини көрдөрөр. Бу тыл оннугар “айыккабын!”, “айыбыын!”, “айыкка!”. “айыккабын!” диэн курдук тыллары туттуохха сөп; батта/бытта/буотта — «буолбат дуо?» диэнтэн кылгатыы. Таба суруйуу нуорматыгар батта/бытта/буотта киирсибэт; чукурук – саха тылыгар суох тыл. 3. Дьон тоҕо нуучча тылын кыбыталларый? Сахалыытын билэллэр эрээри, нууччалыыга үөрэнэн хаалбыттар. Бу боппуруоһу быһаарарга тугу оноруохха сөбүй? Нуучча тылын манник саха тылынан солбуйуохха сөп диэн быһаарыы, үөрэтии, өйдөтүү үлэтин оноруохха наада. 4. Дьон тоҕо сахалыы бичини туттубаттарый? Бичини хантан ылалларын билбэт эбиттэр. Бу боппуруоһу быһаарарга тугу оноруохха сөбүй? Сахалыы бичини тарҕатар, ханнык ситим сиртэн ылыахха сөбүн дьонго биллэрэр үлэ онһулуохтаах.